

VÁROS ÉS HÁBORÚ

A KASSA MELLETTI BUDAMÉRI ÜTKÖZET 1848. DECEMBERÉBEN

Kőműves Tibor

A kutatást támogatta az EFOP-3.6.1-16-2016-00011 jelű „Fiatalodó és Megújuló Egyetem – Innovatív Tudásváros – a Miskolci Egyetem intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztése” c. projekt – a Széchenyi 2020 keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával.

A Görgei Artúr születésének 200. évfordulójára szervezett interdiszciplináris konferencián tartott előadásom egy folyamatban lévő kutatás és a korábban kiadott tanulmányaim (forráskiadások) alapján készült.¹ A forrásanyag, amely segítségével dolgoztam, a legterjedelmesebb iratanyagegyüttes Kassa város levéltárában (*Archív mesta Košice*). Az újkori tanácsülési jegyzőkönyvek és a hozzájuk tartozó iratok, levelek plasztikus forrásai a városi tanács működésének, a tanács felügyelete alá tartozó városi hivatalok és hivatalnokok tevékenységének kutatásához. A hadtörténeti események számára is adalékul szolgálnak, kiváltképpen, ha a csaták körülményeit örökítették meg, illetve a hadseregek mozgását a városban, vagy a város közvetlen közelében, igaz ezek a városi dokumentumok nem kifejezetten a hadi eseményekre helyezik a hangsúlyt, mégis találunk bennük fontos, néha elfeledett információkat, pontosításokat, adalékokat az egyes eseményekhez. Egy városi hivatalnokot vagy jegyzőt érthetően csak annyira érdekelték a hadmozdulatok, amennyire az a közvetlen környezetét befolyásoló tényezőként lépett fel és érintette a munkájának helyszínét, tehát a várost, vagy a városi lakosságot. Nem feltétlenül a csatákat örökítette meg, hanem az ezzel járó háttértevékenységeket, a beszállásolást, a bevonuló csapatok élelmezését, igényeit, követeléseit, az elvonulók hátramaradt javaiknak kezelését, ügyintézését. A város társadalmi, politikai és gazdasági hátterének is fontos adaléka a viszonylag kevésbé kutatott közigazgatás és jogszolgáltatás szervezeti kereteinek, működési mechanizmusának története.

A háborús helyzet, a beszállásolás, a seregek ellátása, az egyes hadmozdulatok pusztításának helyreállítása és egyéb fontos feladatok számos konfliktushoz vezettek a város társadalmában

és hivatali rendszerében egyaránt, amely a város vezetésében is új, innovatív megoldásokat indukált. Mindamelllett a szokásos ügyvitelt, adminisztrációt, a mindennapi ügyeket is szükséges volt intézni, a városi hivatalt tehát egy jókora többletfeladat terhelte. Már korábban felmerült a város vezetésében, hogy megreformálja a városi adminisztrációt, amely végül 1848-ban csak részlegesen sikerült. Egyik ilyen jellegű újítás a városi hivatali ügyek kettéválasztása a politikai-gazdasági, illetve a jogi ügyekre. Az első élén a polgármester állt hat képviselővel és a város főkapitányával, a második élén a főbíró, további öt képviselővel. Az ügyek kétfelé osztása az ügymenet gyorsítását, illetve a teljes hivatali ügyvitel racionalizálását szolgálta.

Az első komolyabb háborúval kapcsolatos esemény, amely a hivatalt is terhelte az újoncozás volt. 1848. július 11-én az országgyűlés elfogadta Kossuth Lajosnak azt a javaslatát, amely kétszáz-ezer újonc kiállítására és felszerelésére fordítandó 42 millió forintnyi hitel elfogadására vonatkozott. Kassa városa kicsivel korábban, az elsők közt toborzott nemzetőrséget. 1848 május 26-án kezdték meg a toborzást Kassán, amelynek eredménye a 9. honvédszászlóalj, közismertebb nevén a „vörössipkások” megalakulása. Nevüket a bevonuláskor viselt vörös sapkáról kapták, amelyet az újoncok (kiváltképp a Borsod vármegyéből származók) a szabályzatban előírt kék helyett viseltek. A városban hirtelen megnövekedett létszám miatt úgy oldották meg az élelmezést, hogy a helyi pékek csökkentették a pékáruk méretét.

A kötelező újoncozás Kassán 1848 szeptemberében folytatódott, amikor újabb városi lakosokat soroztak be. A kiküldött hivatalnokok városnegyedenként írták össze a fiatalokat, feljegyezve a korukat, van e feleségük, milyen az

¹ KŐMÍVES Tibor: „Búcsú a latin nyelvtől” A kassai közigazgatás nyelvváltása 1840-ben. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 12. 2010/2, 95–106; U. ö.: A budaméri csata leírása Kassa város jegyzőkönyvében, 1848. december 11. = *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 49. Tanulmányok a 60 éves Veres László tiszteletére, HOM,

Miskolc, 2010. 283-291; U. ö.: A közigazgatás újjászervezése (1860/61) két eltérő státusú városban: Kassa és Miskolc a kiegyezés előtt. *Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon* 3. 2016/2. 38–47; U. ö.: Város és háború – Kassa város katonai terhei 1848/49-ben a magisztrátus iratai alapján. *Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon* 4. 2017/1–2, 68-89.

egészségi állapotukat, illetve alkalmasak-e, néhol még a lakcímküket, esetleg azoknak neveit is feljegyezték, ahol szolgálatot teljesítettek. Az összeíráshoz tartoznak még a városi egyházak által kiállított anyakönyvi kivonatok a besorozottak korának megállapításához. Az összeírók figyelembe vették az újoncozásnál a fiatalok egészségi állapotán túl a családi állapotát, vagyis azt, hogy családapa, családfenntartó-e az illető. Az összeírás további hasábjaiiban fel kellett tüntetni a szándékosan rejtőzködőket és a magukat csonkítókat is. Az összeírásban csak a 19 és 22 év közötti fiatalokat írták össze, ezek közé tartoztak a máshonnan származók is.

A katonaság jelenléte a városi rendfenntartásban is pluszfeladatokat követelt a háborús helyzetben. 1848-tól a városi rendért felelős személy, a kapitány, főkapitányi rangra emelkedik és ő lesz a hivatal harmadik embere a polgármester és a főbíró után. Az 1848-as hivatali újrávalasztáskor a város négy negyedére választottak egy-egy főkapitányt, méghozzá ebben az évben először a 14 megválasztott tanácsos közül. A városban a tisztviselők újrávalasztása május és június hónap elején zajlott, amikor már elkezdődött a toborzás a városban. Valószínűleg a rendfenntartás megszilárdítása miatt választottak ebben az évben városrészenként külön kapitányokat.

A december 2-i uralkodóváltás, Windisch-Grätz december 16-i kinevezése nyilvánvalóvá tette, hogy nyílt katonai támadásra kell számítani Magyarország területén. A Kassát veszélyeztető első ilyen támadás akkor történt, amikor Franz Schlik hadteste december 6-án Galícia felől, a Duklai-hágón keresztül tört be Magyarországra. A hágón történő átkelése előtt röviddel, kiáltvánnyal fordult „*Felső-Magyarország népeihez*”, melyben megjelölte céljait, mégpedig ezek között szerepelt a béke helyreállítása és „*Kossuth rémítő uralkodásának*” felszámolása, ugyanakkor felszólította a lakosságot, hogy tegyék le a fegyvert és ne akadályozzák előrenyomulását. Schlik hadteste 7134 gyalogosból, 751 lovasból és 500 tüzérből állt (más forrásban: 27 löveggel), míg a szembenálló magyar sereg Pulszky Sándor ezredes (a város irataiban alezredesként szerepel) vezetése alatt három frissen felállított honvédszászlóaljban, mintegy 9000 fő, túlnyomórészt azonban hiányosan felszerelt (a 20. honvédszászlóalj teljes egészében, a 21. honvédszászlóalj hat százada közül 4 csak lándzsával rendelkezett) nemzetőrt számlált (mindössze 15 löveggel), így nem csoda, hogy a Duklai-hágótól egészen Miskolcig vonult vissza a magyar sereg.

Az ütközet menetét egy ismeretlen hivatalnok nyomon követte és a város szempontjából fontos információkat lejegyezte, majd ezt a közgyűlésen előterjesztették és bejegyezték a város tanácsülési jegyzőkönyvébe. A jegyzőkönyv tanúsága szerint az ütközet délelőtt 11-kor kezdődött, mivel az ágyúdörgéseket ettől az időponttól lehetett hallani a városban Budamér felől. Az ütközet menetét nem követi nyomon a feljegyzés, csak megjegyzi, hogy az ágyúdörgések folyamatosan sűrűsödtek, olyannyira, hogy a magyar sereg délután egy órára a Budamér és Kassa között félúton elhelyezkedő Kassa-hegyig vonult vissza. A Kassától északkeletre elhelyezkedő hegyet délután 3-kor hagyta el a magyar hadsereg „*azt a Csász. Kir. hadsereg foglalta el, mely annak megtörténtével a magyar sereget elszélesztette.*”

A városra vonatkozóan már kora reggeltől ostromállapotot hirdettek, amely oly módon érintette, hogy a városi hatóság működését Irányi Dániel Sáros-megyei kormánybiztos felfüggesztette és minden kérdésben Pulszky Sándor ezredest, hadtestparancsnokot és Irányit kellett keresni. Miután azonban Irányi kora délután elment a városból a magyar táborba, és az ütközet folyamatáról sem Irányi, sem Pulszky nem értesítette a várost, a vezetőség úgy döntött, hogy az ostromállapot ellenére összehívja a városi tanácsot. A közgyűlés természetesen sürgette már a kora délutáni órákban, hogy adják fel a várost, mivel a császáriak már Kassát északkeletről közvetlenül körülölelő Furcsa nevű erdőben tartózkodnak. A jelentést tevő „*roppant tömegről*” számolt be a tanácsnak, akik ettől megijedve azonnal utasították négy tanácsnokot, hogy vigyenek magukkal fehér zászlót és győzödjenek meg róla, hogy a magyar sereg csakugyan elhagyta-e a csatateret, mert ha igen, akkor azonnal tüzzék ki. A tanácsülési jegyzőkönyv beszámol róla, hogy a közgyűlést és az események kimenetelét a városiak végig az utcán várták rémülten és nyugtalanul. A városiak valószínűleg nagyon megijedtek a csatavesztés hallatán, több korabeli szemtanú visszaemlékezéséből is kiderül, hogy pánikhangulat tört ki a városban. Theofil Łapiński lengyel származású honvéd százados visszaemlékezése is ezt támasztja alá: „*A városon, amely tele volt a vereség méreteit rémhíreikkel felnagyító menekültekkel, leírhatatlan riadalom lett úrrá.*”² Az összegyűlt tömegről Karsa Ferenc honvéd hadnagy visszaemlékezése, aki lemaradva saját hadtestétől, az utóvédekkel a városon keresztül menekült Szina felé: „*A város háza előtt az utcán a városi magisztrátus, frakkban s fejkön köcsög kalappal várta Schlicket, köztök volt gr.*

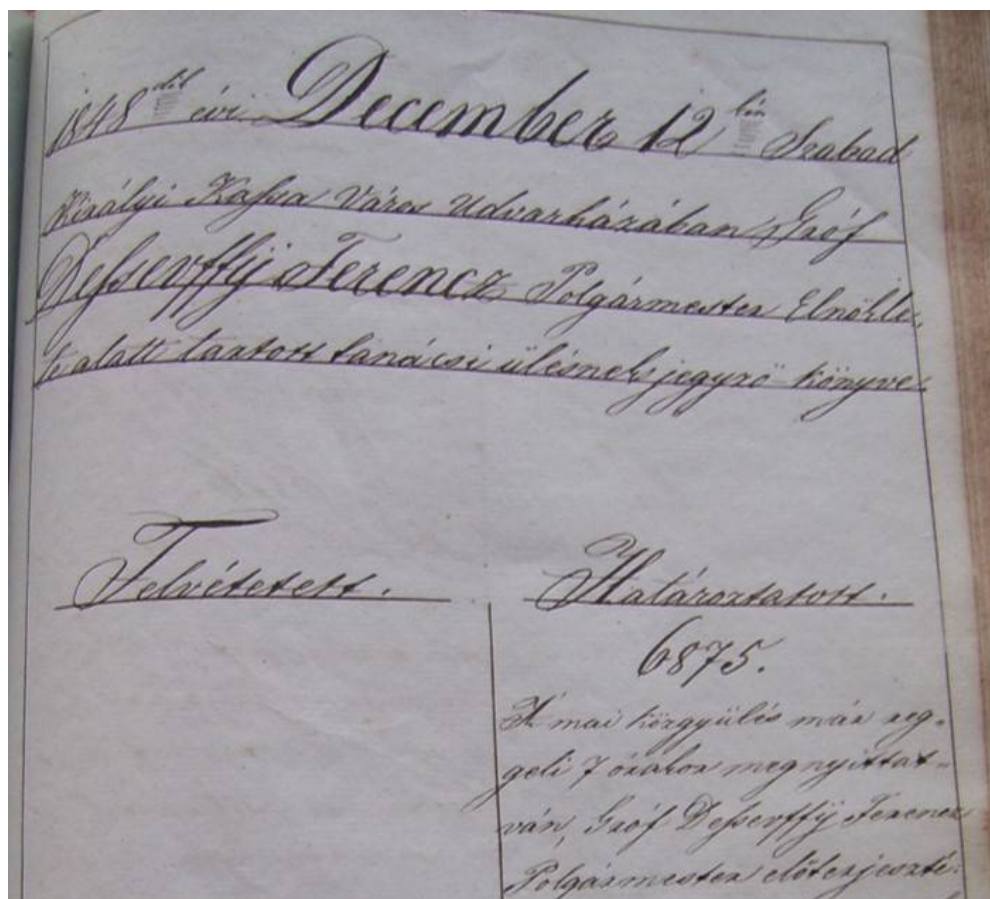
² ŁAPIŃSKI, Teofil: Egy lengyel számkivetett, volt honvédtiszt visszaemlékezéseiből (1848–1849). Ford.: Kovács István. *Holmi*, 8. 1996/6, 878.

Török Miklós is, az Abaúji lovas nemzetőrök őrnagya” (aki január elején átállt a császáriakhoz). „Midőn elhaladni akartam mellettök, egy polgár feltartóztatott, kedvem sőt szándékom volt hasába döfni a bajnépot, le is vettem vállamról a puskámat, de gr. Dessewffy Ferenc a főpolgármester rászólt a burgelyre, hogy mi köze neki a honvédekhez. Félre állt, de jól megjegyeztem magamnak az undorkodó burgely pofáját, szerencséje is hogy többet mint honvéd nem kerültem Kassára.”³

Ahogy a követeket elküldték a csataterre, néhány perc elteltével a főpostahivatal igazgatója két proklamációt mutatott be, amelyet Schlik sürgönyözött a város részére. Az egyikben az olmützi kiálltvány betartására és az áprilisi engedmények visszavételére hívja fel a figyelmet, kivételt képeznek az úrbéri viszonyok és a dézsma megszüntetése, mivel ezek érvényben maradnak. A másik proklamációt saját maga adta ki december 3-án Duklán, melyben Felső-Magyarország lakóit aziránt értesíti, hogy a király parancsára jelent meg egy hadsereggel Felső-Magyarországon. Küldetése a béke helyreállítása, a nép megszabadítása

Kossuth rémkormányától, illetve a szabadság visszaadása, „melytől egy felségsértő párt által megfosztatott, a haza pedig nagy veszedelembé döntetett.” Schlik a városban tartózkodása alatt is több proklamációt és rendeletet adott ki. December 10-én kiadott proklamációjában elrendeli a lakosságnak, hogy minden fegyvert kötelezően be kell szolgáltatni, a forradalmi kormány határozatait semmisnek kell tekinteni, megszüntetni a Kossuth által létrehozott hivatalokat, és többek közt megszünteti a sajtószabadságot, a szabad társulati jogot. Érdekesség, hogy mikor a városba vonult, német nyelven adta közre a rendeleteit, majd a városban tartózkodása alatt már minden alkalommal meghagyta, hogy rendeleteit és kiálltványait két nyelven, magyarul és szlovákul szükséges kifüggeszteni a város különböző pontjain. A városi tanács általában csak azt nehezményezte, hogy ezt saját költségén kellett megtennie.

A két proklamáció kiadása után egy figyelmeztetést is közölt a várossal: „Ha seregemre valaki löni merészelné, vagy pedig az szívesen nem fogadtatnék, azon esetben Kassa városát gránátok

A budaméri csata leírása Kassa város jegyzőkönyvében, 1848. december 11.
(AMK R/2 Tanácsülések jegyzőkönyve, 1848/6874. ff. 2572–2582.)

³ KARSA Ferenc: *Szabadságharcos napló*. Szerk.: BONA Gábor. Zrínyi, Budapest, 1993.

és gyűjtő röppentyűk által felgyújtatom.” Természetesen a város nem akart ellenállni az osztrák seregeknek, de szükségesnek érezte ezeket az információkat közölni a Közgyűléssel, hogy nehogy valaki magánakcióba kezdjen. Miután felolvasták a legújabb fejleményeket, a város egyhangúlag a megadásra szavazott. Ekkor visszaérkezett az ütközet helyére kiküldött választmány, akik a Hernádon átvezető hídig mentek el, onnan megvizsgálva a csatateret a magyar hadsereget nem találta, ezért tovább indult a Hernádon túl fekvő városi rétek felé, amely az előbb említett Furcsa elnevezésű erdő és a városhatár közötti területen terült el. Mivel ez a terület is csatamező volt, sűrű füst borította, s a császáriak azt hitték a füstben mozgó városi küldöttségre, hogy a magyar hadsereg hátra maradt része, ezért hat ágyúlövést intéztek ellenük. A városi küldöttség ezért ezt a helyet azonnal elhagyta és visszatért a városba. A jelentés előterjesztése után újra a feladást sürgették, végül a városnak feladását a polgármester, aki a közgyűlés elnöke is volt kimondta, és ennek jeléül elrendelte, hogy a kassai dóm és a városháza tornyára a fehér zászlót kifüggeszék. A jegyzőkönyv tanúsága szerint éppen négyet kongott az óra, amikor ez történt.

Látható tehát, hogy a városvezetés, mely hadi eseményeket nem élt át a közelmúltban, hirtelen nem tudta hogyan kezelje az eseményeket, többször meggyőződött a tényekről, mielőtt a következő lépést megtette volna. A visszavonuló katonák híreit sem vette kézzé, inkább saját embereit küldte ki, hogy megbizonyosodjanak az eseményekről. Valószínűleg nem vette félvállról, sőt nem is vehette, mivel felelősséggel tartozott a város jövőjéért és a városban maradt lakosságért.

A jegyzőkönyv tanúsága szerint az első tiszt, aki a városháza elé lépett Meisner kapitány volt, aki Schlik nevében közölte a képviselőkkel azokat a főbb pontokat, amelyeket már korábban a két kiáltványban sürgöny útján a város megkapott (rend-béke helyreállítása, ígéret a szelíd bánásmódról, ha nem lesznek kihágások a császári katonaság ellen és barátságos fogadtatásban lesz részük). Ezután a helyreállítási munkálatokat sürgette a városban, elsősorban a Hernádon átvezető nagy híd helyreállítását. Az Irányi parancsa következtében szétszedett híd összeállítására ismét utasították a városi építőket és a városi ácsokat. A hidat a szabadságharc alatt egyébként többször megrongálták. Szinte gyakorlattá vált, hogy függetlenül attól, hogy mely csapatok vonultak el a városból, folyton szétszedették és a városba bevonulók ismét helyrehozták. Ekkor a híd nem volt teljesen elpusztítva, csak néhány helyen megrongálva, de fontosságára való tekintettel a bevonuló

Schlik másnap ismét utasítást ad a helyreállítására.

A következő nagy feladat a beszállásolás volt, amelyet a Kapitányi Hivatal és azon belül a szállásmesterek végeztek városnegyedenként a négy belvárosi, három külvárosi negyedben, összesen heten. A szálláshelyek egyébként kevésnek bizonyultak, ezért a tanácsnak még december 15-én is rendelkeznie kellett új szálláshelyek kijelöléséről. Ezután a tanács jelentése szerint este nyolc órakor a legnagyobb csendben és rendben a városba vonultak a császári katonák és elfoglalták szálláshelyeiket.

Érdekes módon a végére hagyták azt az utasítást, hogy a városban lévő összes orvos menjen ki a csataterre és nyújtsanak segítséget. Ennek magyarázatát a másnapi orvosi jelentésből tudhatjuk meg, amelyben az orvosok jelentették, hogy a császáriak egyszerűen nem engedték, hogy a csataterre menjenek, hanem a katonák szállították be a városi kórházakba a sebesülteket. Az orvosok jelentették, hogy ez részben meg is történt, de felhívták a tanács figyelmét, hogy az ütközet több helyszínen zajlott, ezért szükséges lenne az összes helyszínt átvizsgálni, hogy nem maradtak-e sebesültek a csataterren. Ehhez viszont már szükség volt Schlik beleegyezésére is.

A beszállásoláson, az orvosi ellátáson, a károk javításán kívül a háborús események egyéb gondokat is eredményeztek a városban. Schlik bejövetelek egyébként a környékbeli lakosok, akik általában a városi piacon adták el az áruikat az osztrák haderő bejövetelek eleinte nem mertek a városba jönni. Ez leginkább az élelmiszerellátást akadályozta, ezért Schlik néhány nappal a városba vonulása után írt a városnak a kedélyek megnyugtató végett. A másik gazdasági jellegű probléma, minden háború általános velejárója, az infláció, amely szintén fellépett az osztrák hadak bevonulásakor. A város polgárai a pénz elértéktelenedésétől tartva ezüstre váltották a papírpénzüket, gondot okozva ezzel a sereg ellátásában. Az ezüstpénzek visszaváltásáról a katonai főparancsnokság gondoskodott. Gazdasági nehézséget okozott, ha valamelyik hadtest a városon átvonult, lefoglalta a számára szükséges ellátmányt (élelem, ruházkodás, fegyver, szekér, ló, a városi műhelyek), amelynek anyagi ellentételezése a városra hárult. A besorozott nemzetőröknek ráadásul napidíjat fizettek, ami szintén a városi pénztárat terhelte. Schlik decemberi bevonulása után tiltotta be, hogy ezt az összeget kifizessék. A tanács ekkor kéri a főparancsnokságot, hogy mégis kifizethessék a nemzetőrök családjainak az összeget, mert a hadba vonulásuk keresetkiesést jelentett az otthoniaknak, mindemellett számítanak erre a pénzösszegre.

A háború rengeteg pénzt emésztett fel, amelyet a város kölcsönökkel igyekezett fedezni. Már 1848 júliusában tanácsi határozat született a kölcsönök felvételéről, amelyet a tanács a háborús időkben folyamatosan vett fel. A város nem csak helybéli kereskedőktől, iparosoktól vett fel kölcsönöket, hanem a városi takarékpénztártól, a városi egyházaktól, sőt a hivatal által működtetett árvaház pénztárából.

A budaméri ütközet leírása a város hivatalnokainak és lakosainak az 1848–49-es szabadságharchoz való viszonyának forrásirata, bár hadtörténeti szempontból nem közöl olyan lényeges ismereteket, mint az ütközet pontos menetének közlése, a szembenálló felek létszáma, illetve fegyverzete, hadállások és az egyes alakulatok mozgása. A forrás Kassa köztörténetét mutatja be az ütközet alatt és a városban történő, a csatával szoros összefüggésben levő cselekményekről kapunk tudósítást.

A magyar hadsereg Mészáros Lázár vezetésével ugyan 1849 januárjában megpróbálta a visszafoglalni a várost, de január 4-én a kassai csatában elszenvedett vereség után kénytelen volt elvonulni a Tisza vonaláig.

Levéltári források

AMK = Archív mesta Košice (Kassa Város Levéltára)

R/2 = Registratúra mestskej rady/ Stredná manipulácia 1786–1887 (A városi tanács iratai/ Köztes (újkori) iratkezelés).

Protocollum sessionum magistratualium = Tanácsülések jegyzőkönyve (1848–1849)

Magistratus = A városi tanács ügyiratai és levelezése (1848–1849)

Schlik Kassa előtt

(Forrás: Mesto Košice a obec Ťahanovce na prelome rokov 1848 – 1849, 2015, 9.)